

"המצווה מבטלת מעתה והלאה" – אין שומעים לו. השינוי שמצווה הנביא או ביה"ד תקף רק כהוראת שעה זמנית, ואינו נצחי.

ע"ז: אם נביא בא ואומר לעבוד ע"ז – אין שומעים לו. הסיבה לכך היא שאמת לא ניתנת לשינוי, רק חוק הוא שניתן לשינוי. לסיכום, ראינו שישנן שתי מערכות שאת חוקיהן חוקק הקב"ה: חוקי התורה וחוקי הטבע. שתי המערכות הן קבועות, אך ברצון ה' יכול הוא לשנות את החוקים הטבעיים באופן מקומי באמצעות נס או בעזרת נביא. ראינו שלדעת הרמב"ם לא יתכן שינוי מהותי בתחום המטאפיזי, כיוון שאלו אמיתות מוחלטות שאינן משתנות. הרמב"ם מאמין שיהיו עוד נסים כפי שהיו בעבר, יהי רצון שיכניס הקב"ה את החסד האלוקי לתוך המציאות הטבעית שלנו.*

בתחום המטאפיזי לעומת זאת, הרמב"ם סובר שאין נסים. לדוגמה הרמב"ם לא מוכן לקבל את זה שמלאכים באו לאברהם באופן פשוט, והרמב"ם תמה על כך – הרי הרמב"ם מקבל את הנסים במקומות אחרים, ומדוע לפרש כאן בצורה אלגורית?

התשובה לכך היא פשוטה: בתחום המטאפיזי, הרמב"ם מוכן לפרש נסים כאלגוריה, כיוון שאין זה חוק – שיכול להשתנות, כי אם אמת – שהיא מוחלטת ואינה יכולה להשתנות. נביא יכול לשנות הלכה כהוראת שעה, וכך לדוגמה עשה אליהו בהר הכרמל. הרמב"ם כותב שלא רק לנביא יש את הכח לשנות דין כהוראת שעה, אלא גם לב"ד במצבים מסוימים. שני הסייגים שקובע הרמב"ם לשינוי דין כהוראת שעה, זהים לסייגים שנותן לנסים: הוראה נקודתית: אם נביא בא ועוקר מצווה, דהיינו שאומר

א מבוסס על שיעור שהעברתי בתשפ"ב

חנוכה כשחר שנת הפירות

דביר מרצבך

זמן הבאת הביכורים

במשנה במסכת ביכורים (א, ו) שינוי בנוגע לזמן הבאת ביכורים ומקרא ביכורים: "מעצרת ועד החג, מביא וקורא. מן החג ועד חנוכה, מביא ואינו קורא. רבי יהודה בן בתירא אומר, מביא וקורא". מעם זמן מקרא ביכורים עד החג (כדעת תנא קמא) מפורש בספרי ובגמרא (פסחים לו ע"ב). מקרא הביכורים נוהג בזמן השמחה שבין הרגלים, משבועות לסוכות, ואינו נוהג מסוכות ועד חנוכה שאינו "זמן שמחה". הרמב"ם בפירוש המשניות מסביר כי רבי יהודה בן בתירא אינו תולה את הקריאה בשמחה ולכן לדבריו המקרא נוהג כל זמן הבאת הביכורים. לפי הספרי (דברים כו, ב) המעם לכך שמביאים ביכורים עד חנוכה הוא משום שמהפסוק "אשר

הגמרא בפרק 'במה מדליקין' (שבת כג ע"א) מנסה לברר את מקור מצוות הדלקת נר חנוכה: "מאי מברך מברך אשר קדשנו במצותיו וצונו להדליק נר של חנוכה והיכן צונו רב אויא אומר (דברים יז, יא) מלא תסור רב נחמיה אומר (דברים לב, ז) שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך".

הסוגיה שם מהווה למעשה את המקור ההלכתי המרכזי בתלמוד למצוות חג החנוכה, אשר מוגדר כ"חג מדרבנן" שנתחדש בתקופה מאוחרת יחסית. עם זאת, ישנן ראיות לשורשים קדומים שלו.* במאמר זה אסקור את הביטויים החקלאיים של חג החנוכה במקורות חז"ל ואציע מהלך מקיף באשר למהות מקורם, הקשור למוטיב הדלקת האור של חנוכה.

א הרב יואל בן נון, במאמר "יום ייסוד היכל ה'", מסביר כי חנוכה היה חג איסוף השמן הקדום, שאליו הוסיפו החשמונאים משמעות חדשה.

ב זמנם הבסיסי של הביכורים הוא עד לחג האסיף, וחנוכה הוא מועד שנקבע למאחרים. מקור להבאת ביכורים מעצרת עד החג אולי ניתן למצוא בדברי הימים ב (לא, ז): "בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁלִישִׁי הִחֲלוּ הָעֲרֻמוֹת לְיִסּוֹד וּבַחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי כָּלוּ" ועיין בפרק שם.

גם הוא לזמן כיליון הפירות מהשדות.¹

הגמרא בפסחים (נג ע"א) דנה בסתירה בין ברייתא שמגדירה זמני ביעור שביעית לפי מקומות ובין ברייתא שמגדירה אותם לפי תאריכים. "תנו רבנן אוכלין בענבים עד שיכלו דליות של אוכל... **אוכלין בתמרים עד שיכלה האחרון שבצווער**... ורמינהי אוכלין בענבים עד הפסח בזיתים עד העצרת בגרונות עד החנוכה בתמרים עד הפורים ואמר רב ביבי ר' יוחנן תרתי בתרייתא מחליף אידי ואידי חד שיעורא הוא ואי בעית אימא הא קתני בהדיא אם יש מאוחרות מהן אוכלין עליהן". במקבילה בירושלמי (שביעית פ"ז, ה"א) גורסים: "ר"י בשם ר"ש בן יצחק בין עד הפסח בשמן עד העצרת ובגרונות עד הפורים רבי ביבי בשם רבי חנינא **ובתמרים עד החנוכה**". לפי הברייתא שהובאה בגמרא חנוכה הוא זמן ביעור הגרונות, אך לפי דברי ר' ביבי בבבלי ובירושלמי חנוכה הוא זמן ביעור התמרים. על כל פנים, הגמרא מביאה שני תירוצים לסתירה בין הברייתות: התירוץ הראשון הוא שהפירות כלים במקומות שצוינו בברייתא האחת באותם תאריכים שהוזכרו בברייתא השנייה, וכך למעשה פוסק הרמב"ם בהלכות שמיטה ויובל (פ"ז ה"א): "ואוכלין בתמרים עד שיכלה האחרון שבצווער. ואימתי הוא בלח? עד הפורים". התירוץ השני של הגמרא הוא שכאשר יש פירות שכלים מאוחר יותר מהפירות במקומות שהוזכרו – זמני הביעור נקבעים לפי התאריכים שצוינו.

לסיכום, חנוכה עשוי להיות זמן הביעור של גרונות או של תמרים (כדברי ר' ביבי), ייתכן שבזמן זה כלים הפירות במקומות שהוזכרו בברייתא (תמרים בצווער או גרונות בבית היני).²

דין קפלוטות בבית שאן ואיסור ספיחים

התלמוד הירושלמי במסכת דמאי (פ"ב ה"א) מביא את 'ברייתא דתחומין', העוסקת בין השאר בדיני הפירות והירקות שאסורים בשוקי בית שאן (שלא נכללת בגבול עולי בבל), מדין שביעית בשמיטה ומדין דמאי בשאר שני שבוע,

תביא מארצך", לומדים כי זמן הבאת ביכורים הוא כאשר הפירות מצויים בארץ, וזמן זה הוא עד חנוכה. הירושלמי (ביכורים פ"א ה"ו) מבהיר כי יש הבדל בין דין ביכורים שעבר עליהם חנוכה – שדינם להירקב משום שקדשו אך אין אפשרות להביאם, לדין ביכורים שהופרשו לאחר חנוכה ולא קדשו כלל מעיקרם.³ ראשונים ואחרונים עסקו רבות בשאלה האם מצוות הבאת ביכורים היא מצוות עשה שהזמן גרמא, ואם כן מדוע נשים מחויבות בה' המורי אבן (מגילה כ ע"ב) מסביר כי הבאת ביכורים אינה מצוות עשה שהזמן גרמא, משום שהגבלת זמנה עד חנוכה אינה מפני עצם המצווה או גזירת הכתוב, אלא אך ורק מפני **שמחנוכה ואילך הפירות לא מצויים על פני השדה**, ואם הם היו מצויים לאחר זמן זה היה מתמשך עוד זמן המצווה.

האדם הראשון שהביא ביכורים היה קין: "וַיָּבֵא קַיִן מִפְּרִי הָאֲדָמָה מִנְחָה לַה' (בראשית ד, ג). בבראשית רבה (כב, ד) מובא מדרש בקשר לתקופת חיי הבל, שבה הביא קין את ביכוריו: "מאן דאמר בתשרי נברא העולם עשה הבל קיים מן החג ועד החנוכה מ"ד בניסן נברא העולם עשה הבל קיים מן הפסח ועד העצרת בין לדברי אלו בין לדברי אלו הכל מודים שלא עשה הבל בעולם יותר מחמשים יום". הבאת הביכורים נועדה להיות תיקון לביכורים הראשונים של קין, שביכוריו לא התקבלו, הביאם או שלא בזמנם (מפסח לעצרת) או שלא ב"זמן שמחה" (מהחג לחנוכה), והתיקון הוא להביא את הביכורים בזמן המעולה – מעצרת לחג.

לסיכום, טעם הבאת הביכורים עד החנוכה הוא הימצאות הפירות בשדות עד זמן זה. זמן הבאת הביכורים העיקרי – מעצרת לחג, נקרא "זמן שמחה", לעומת זמן המצווה המשני – מהחג לחנוכה, שאינו נקרא "זמן שמחה". הבאת הביכורים בזמנם העיקרי היא עיקר המצווה ומהווה תיקון חטאו של קין עפ"י המדרש בבראשית רבה.

ביעור שביעית

לאחר שעסקנו בעניין מצוות הביכורים שזמנה עד חנוכה, נעסוק במשמעות חנוכה לביעור שביעית, שכביכורים קשור

ג דברי הירושלמי הובאו לאחר הסוגייה, שמופיעה גם בגמרא (מכות יח ע"ב), האם מקרא ביכורים מעכב, והאם פירות שהופרשו קודם חג, התחייבו במקרא ועבר עליהם חג – דינם שיירקבו או שיש להביאם ללא מקרא.

ד על האחרונים שהתחבטו בשאלה זו נמנה גם זקני, ר' משה קלידס אב"ד טבריה, עיין בספר תורת הארץ פרק א', סימן מ"ג הערה ר'.

ה רש"י בפסחים (לו ע"ב) כהמשך לציטוט הספרי מגדיר את סוף זמן הבאת הביכורים כזמן כיליון הפירות לחיה שבשדה, שמקורו הוא טעם ביעור שביעית (ספרא בהר א, ח ובגמרא פסחים נב ע"ב), ובכך מחזק את הקשר שבין שתי מצוות אלו.

ו הגדרתה של עצרת כזמן הביעור של זיתים/שמן, מחדדת את הבנתנו לגבי הקשר שלה עם חג החנוכה שהוא זמן הבשלת ואיסוף הזיתים ומהותו קשורה גם לנס פך השמן.

ז במדרש הלכה שמופיע בספרי (דברים יד, כח; שם כו, יב) ובירושלמי (מעשר שני פ"ה מ"ג), דנים בזמן ביעור וידידי מעשרות. המסקנה היא שזמן הוידוי הוא בפסח של השנה הרביעית ושל השנה השביעית, אך במהלך הדברים מועלים כהצעה כמה חגים חקלאיים – ראש השנה, סוכות וגם חנוכה. אמנם מדרש ההלכה שולל את אופציה זו, אך עצם העלאת האפשרות עשויה להיות מקור נוסף המעיד על אופי החקלאי הקדום של החג, שכדומה לראש השנה וסוכות מהווה זמן איסוף חקלאי.

משום שהם מגיעים מארץ עולי בבל.

על פי הברייתא, בין המינים האסורים בבית שאן ניתן למנות את הקפלוטות^ח שאסורים **מן העצרת ועד חנוכה**. הירושלמי מפרש את פשר דין הקפלוטות: "אמר רבי זעירא: מן העצרת עד חנוכה איסור רבה על ההיתר. מן החנוכה עד העצרת ההיתר רבה על האיסור". כלומר, מעצרת עד חנוכה רוב הקפלוטות מגיעים מארץ עולי בבל, ומחנוכה ועד העצרת רובם מגיעים מבית שאן עצמה. עוד נאמר בירושלמי שם: "ולענין ספיחים: **מראש השנה עד חנוכה** אסור ספיחין. **מן חנוכה עד עצרת** היתר ספיחות. מן העצרת עד ראש השנה צריכה".

תוספות (פסחים נא ע"ב) בשם רב נסים גאון מתייחסים לירושלמי כאן וגורסים: "ולענין ספיחים **מר"ה ועד חנוכה** איסור ספיחים **ומחנוכה ועד ר"ה** היתר ספיחים". הם מתייחסים למשפט כדין כללי לספיחים במוצאי שביעית. כך גם פוסק הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל ד, ו): "ועד מתי אסורין ספיחי שביעית במוצאי שביעית **מר"ה ועד חנוכה ומחנוכה ואילך** הן מותרין". בנוסח הירושלמי שבידינו קיימת גרסה אחרת, ונראה שגם לראב"ד, שהשיג על הרמב"ם: "א"א חפשי זו המימרא ולא מצאתיה לא במשנה ולא בתוספתא ולא בירושלמי".^ט מרן בבספ משנה מתרין שייתכן שהרמב"ם גרס כגרסתנו את הירושלמי, אלא שהכריע לקולא בזמן שבין עצרת לראש השנה, שכן איסור ספיחים הוא איסור דרבנן.

חלק מהפרשנים מפרשים את הסוגיה בירושלמי כפי שהיא בגרסתנו, ואף כאמורה לגבי השמיטה עצמה, בניגוד לשיטת התוספות והרמב"ם. מהר"ש סיריליאוי מבחיר כי עניין הספיחים הוא דין ספציפי שנאמר בהמשך לדין הקפלוטות שלעיל, ועניינו הוא רק לגבי בית שאן ובשביעית עצמה. החל מראש השנה ועד לחנוכה רוב הספיחים שנמכרים בבית שאן אסורים, שכן הם מגיעים מארץ עולי בבל שהיא "שמנה ויש בה ספיחים מיד בצאת השנה", אך מחנוכה והלאה עד לעצרת גדלים ספיחים גם בבית שאן עצמה ולכן הסחורה מותרת. מעצרת ועד ראש השנה ישנו ספק איסור, שכן התבואה מפסיקה לצמוח בבית שאן ויש "ספק אם באין מארץ עולי בבל דכלה החדש מבית שאן או שמא מבית שאן עצמה הן".

הוא מקשה על הרמב"ם, שכן ספיחים מותרים בארץ מיד במוצאי שביעית והסוגיה כאן מכוונת לשביעית עצמה,^י ועוד שלא מדובר בדין כללי לארץ ישראל שבגבול עולי בבל (ספיחים אסורים בה בכל השמיטה) אלא בדין ספציפי לבית שאן בלבד. הוא מסיים: "וכי נאים ושכיב אמרה הרב ז"ל וכבר השיג עליו הראב"ד ז"ל".

לסיכום, לפי ברייתא דתחומין החל מחנוכה מתרבים הקפלוטות המותרים בבית שאן שאינם מגיעים מארץ עולי בבל, וניתן לקנות קפלוטות בשווקי העיר משום שהולכים אחר הרוב. בנוגע לדין הספיחים המותרים מחנוכה שבירושלמי, נחלקו הראשונים האם הדין שייך עד עצרת או עד ראש השנה (תלוי בגרסה), והאם משמעותו היא היתר ספיחים במוצאי שביעית בארץ עולי בבל, או היתר ספציפי לגבי ספיחים בשווקי בית שאן בשביעית עצמה.

זמן גשמים ואיסור הפלגה בים בסכנה"י

ידוע שבארץ ישראל הגשמים מתחילים לרדת בסביבות סוכות ומתרחבים מחנוכה ואילך. כאשר גוברים הגשמים מזג האוויר סוער יותר גם בים. על כך נכתב בירושלמי (שבת פ"ב, ה"ו): "א"ר לוי: בג' מקומות השמן מצוי לקטרג... והמפרש בים הגדול. א"ר יצחק בר מריון אילולי דכתיב (ישעיה מג, טז) 'כה אמר ה' הנותן בים דרך', כיון שהיה אדם יורד לתוכו היה מת. ורבנן אמרין: הנותן בים דרך – מן העצרת ועד החג, ובמים עזים נתיבה – **מן החג ועד חנוכה**".

לכאורה קשה על הגדרת הזמן הסוער שבים עד חנוכה בלבד, שהרי ידוע לנו כי לאחר חנוכה רק מתרבים הגשמים והסופות. הפרשנים מפרשים כי למעשה אחרי חנוכה, פשיטא שאין להפליג כלל. לאחר מכן מובא שם סיפור:

רבי יוסה בריה דרבי תנחום דכפר אגין: עובדא הוה באסיא, אחא בעי מיפרוש **מן חגא ועד חנוכה**. חמתיה חדא מטרונה, א"ל: כדון מפרשין? איתחמי ליה אבוי: (קהלת ו, ג) 'וגם קבורה לא היתה לו'. ולא שמע לא לדין ולא לדין ואזיל בימא.

סופו של יורד הים מבואר במקבילה שבבראשית רבה (ו, ה), שם מתואר שאכן טבע בים. את הפסוק שאמר אביו של יורד הים כשהתגלה אליו בחלום: "וגם קבורה לא הייתה לו",

ח "קפלוטות" מוזכרים מספר פעמים במקורות חז"ל. נחלקו הפרשנים והחוקרים אם מדובר באחד מחלקי צמח הכרישה או שמא בזן שונה שלו.

ט הראב"ד העלה אפשרות שהרמב"ם למד זאת מדין "נהנין ושורפין בתבן ובקש של שביעית, משתדל רביעה שניה" (שביעית, ט, ז) שקרובה לחנוכה. דבר זה מלמד אותנו עוד על הקשר של זמן חנוכה לרדת הגשמים. שיטה זו קשה והרדב"ז תירץ אותה בקושי. ואכמ"ל.

י **הרב שלמה סיריליאוי** היה ממגורשי ספרד ומרבני שאלוניקי, אדריאנופול, צפת וירושלים. למד בקושטא אצל ר' אליהו הלוי בעל שו"ת "זקן אהרון" ובשאלוניקי אצל ר' יעקב בן חביב ובנו הרלב"ח. עלה לארץ כחלק מקבוצת חכמים, ביניהם מרן ר' יוסף קארו ור' שלמה אלקבץ. פירשו הייחודי לסדר זרעים בירושלמי הוא הפירוש הרציף הראשון שמצוי בידינו לתלמוד זה. נלב"ע בירושלים בסביבות שנת ה'שי"ד (1554).

יא הוא מפנה לירושלמי פאה פ"ז ה"ג. ראה גם שביעית (ו, ד) וירושלמי שם.

יב חלק זה עוסק בענייני אגדתא בעיקרו ואינו מהווה המשך ישיר למהלך הדברים, ברם בהמשך הדברים יתברר הקשר.

הוא זמן גשמים, אך מחנוכה ואילך הם מתרבים, ולדבר יש השלכות גם לגבי הסכנה שבהפלגה בים. מעת נמילת הלולב ותפילות ההושענות כחלק מבקשת המים (הזכרת הגשמים מתחילה בשמיני עצרת) מתחילה תקופת הגשמים המוגדרת עד חנוכה.

חנוכה במעגל השנה של פירות האילן

”ארבעה ראשי שנים הן” (ראש השנה א, א). כל אחד מראשי השנים משקף בחינה שונה בלוח השנה, ויוצר מעגל שנה עצמאי.

לענ”ד את מעגל השנה של פירות האילן ניתן לדמות למעגל היממה¹ ראש השנה לאילן, בו מתחילה **הנצת** האילנות (ובו מתרחשת החניטה בחלק קטן מהם), דומה להנץ החמה בראש החרים. בחודש ניסן (זמן קציר השעורים במחזור התבואה), שבו נתקנה ברכת האילנות, פורחים וחונמים אילנות רבים. תהליך ההתפתחות וההבשלה של הפירות נמשך עד שבועות. ייתכן שניתן לדמות את פרק הזמן של הבשלת הפירות עד לתחילת זמן איסופם, בין פסח לעצרת, לזמן ”בין השמשות” שבין השקיעה לצאת הכוכבים. משבועות ועד החנוכה נמשך זמן האסיף והפרשת הביכורים משבעת המינים, הפירות שנמרה מלאכתם נקמפים ומאוחסנים. שלב זה דומה ל”לילה” עבור הפירות, עיקר הדגש בו הוא על המלאכה החיצונית מצד בני האדם ופחות על ההתפתחות של הפירות עצמם, שבהם מבוצעת המלאכה. 50 הימים שבין החנוכה לבין ט”ו בשבט, כ-50 ימי ”בין השמשות” של ספירת העומר, נמשלים לזמן שבין עלות השחר להנץ החמה, שבו אור וחושך משמשים בערבוביה. מצד אחד, פירות שחנמו בזמן זה משייכים לפירות של השנה הקודמת ונבדלים מפירות השנה הבאה. אך מצד שני, לא ניתן להפריש ביכורים של השנה הקודמת בזמן זה.

דימויו של חנוכה ל”עלות השחר” של השנה החקלאית שופך עליו אור חדש. בזמן עלות השחר החושך בשיא עצמותו, אך זיק נסתר של איילת השחר שבידוע נמשלה גם לגאולת ישראל שמתבטאת בחנוכה, מאיר בו. משם מתחילים הימים

מקשר היפה תואר² (שם) למדרש בקהלת רבה (ו, ג) על פיו האדם שמוזכר בפסוק זה הוא קין שנשטף במבול, ו”טוב ממנו הנפל” בהמשך הפסוק מתייחס להבל אחיו. כבר הזכרנו לעיל את תלותה של תקופת חיי הבל במחלוקת אם נברא העולם בניסן או בתשרי. יש לשים לב כי גם שאלת זמן מותו של קין תלויה במחלוקת זו. לפי הגמרא בראש השנה (יא ע”ב) נפקא מינה של אותה מחלוקת היא האם המבול שחל ”בחדש השני בשבעה עשר יום לחדש”, התחיל ב”ז במרחשון או ב”ז באייר. לשיטה שהמבול התחיל ב”ז במרחשון, הרי שהוא הפסיק לרדת מקץ ארבעים יום, בכ”ז בכסלו – נר שלישי של חנוכה. אם כן, ייתכן ושני האחים נספו ממש בתקופה זו של השנה, במהות עניין זה נעסוק בהמשך. סיפור נוסף מובא בירושלמי (שם):

ר' כהן אחי דרבי חייה בר בא הוה פריש. אתא בעי מיפרוש מן חוגא לחנוכה. אמר לאחוי צלי עלי. א”ל אין דצלייתי עלך. אלא אין חמיתניון לצבור מצליין למטרא לא תתרחץ על צלותי. הא דאת קטר לולבך קטור רגלך.³

בספרו על הירושלמי לחיים בירושלים, הרב חיים פאלאנצי⁴ חולק על ר' שמואל יפה שפירש בספרו ”יפה מראה” כי לשון ”קשירת הלולב”, שנקט בה ר' חייא בר אבא, היא רק סימן בעלמא לזמן שבו הציבור מתחילים לבקש גשמים ומתחיל החורף. לדבריו, הסימן הוא חלק ממהות הסיבה של רדת הגשמים: ”נראה לומר דלא בשביל הסימן לבד נקט לולב אלא דבא הסימן בשייכות הדבר”. הוא ממשיך לבאר את הקשר המהותי של מצוות הלולב לבקשת הגשמים, שמתבטא גם בבקשת הגשמים בהושענות. הוא מביא את דבריו מספר בניין אריאל⁵ לכך ”לולב במדבר לא היה צריך דהרי הטעם שיתברכו המים ובמדבר לא היו צריכים”. הוא מפנה ל”יפה מראה” עצמו בסוכה (פ”ג ה”א): ”מטעמי הלולב הזכרת זכות ראשונים לזכות על ידן בבקשת המים ולכן יביא לולב שהוא רמז לאבות ואימהות (עפ”י ויקרא רבה ל, י), וכן לירושלמי בתענית (פ”א ה”א): ”ע”י שארבעת מינין הללו גדילים על המים לפיכך הן באין פרקליטין למים”. לסיכום, לחנוכה יש קשר לרדת הגשמים. מהחג עד חנוכה

¹ יג הרב שמואל יפה אשכנזי (מהר”ש יפה) היה מרבני קושטא במאה ה-ט”ז. לצד חיבורו הגדול על מדרש רבה – יפה תואר, חיבר גם פירושים למדרש רבה על המגילות – יפה ענף ויפה קול, וכן פירוש על אגדות הירושלמי – יפה מראה. דרשותיו נדפסו לאחר פטירתו בספר יפה עינים. נלב”ע בשנת ה’שנ”ה (1595).

² יד תרגום: ר' כהן אחי של ר' חייה בר בא היה מפליג בים. רצה להפליג בין החג לחנוכה. אמר לאחיו: התפלל עליי. אמר לו: אכן אתפלל עליך, אך אם תראה את הציבור מתפללים לגשם לא תסמוך על תפילתי. משעה שאתה קושר את לולבך קשור את רגלך מלהפליג.

³ טו הרב חיים בן יעקב פאלאנצי היה מגדולי רבני אומיר. נולד בשנת ה’תקמ”ז (1787) באומיר לאמו קאלי קאדין בתו של הראשון לציון רבי יוסף רפאל חזן (ה’חקרי לב). בגיל עשרים ושש הוסמך ע”י סבו ל”החכם השלם”. בשנת ה’תרט”ו (1855) התמנה להיות החכם באשי. חיבר כשבעים ספרים במגוון נושאים שונים. נלב”ע ב”ז בשבט ה’תרכ”ח (1868).

⁴ טז לא כל הזמנים בתיאוריה שהצגתי יחסיים לזמני היום, הרעיון בא לתאר את אופיו של התהליך. כמו כן, על מנת להקל על הקורא, בהמשך המאמר ישנו ציר זמנים המשווה בין הזמן בשנה לזמן ביום.

הביכורים, והבשלתן מתחילה בסביבות שבועות. אחריהן מגיעות תאני ה"קין" והתאנים ה"פנות", שכלות בחנוכה ואז נקבע זמן ביעורן לאחת השיטות. לשיטה אחרת חנוכה הוא זמן ביעור התמרים, לאחר האסיף שמתחיל בסביבות סוכות, לאחר נטילת הלולב, "בזמן שנקרא "קמר לולבך". תקופה זו נמשלה לזמן שבין חצות הלילה לעלות השחר. המעבר מהשחר לזריחה מתבטא גם במסע לוט בפרשת וירא: לוט יוצא מסדום בעלות השחר ("כמו השחר עלה") ומגיע לצוער בזריחה ("השמש יצא על הארץ"). מסע זה זו נמשל לתקופה שבין חנוכה לט"ו בשבט. השיטה המגבילה את זמן ביעור התמרים עד חנוכה מגדירה את זמן זה כזמן שמשול לרגע הצלת לוט בידי המלאכים. השיטה המאריכה את תקופת הביעור עד לפורים, מגדירה את זמן הביעור עד לזמן שמשול לשהות לוט בצוער, וזמן זה הוא הנקרא "עד שיכלה האחרון שבצוער". ירידת המלאכים מאוהל אברהם לסדום עשויה להזכיר את המעבר מסוכות לחנוכה, "הזמן שבהקשר אליו נאמר "קמר לולבך" (המלאכים בישרו על לידת יצחק שנמשל ללולב, במדרש שהביא לעיל הרב יפה מראה) ומאז נמשכת התקופה עד לזמן הביעור של התמרים שגדלים על הלולבים. בלילה שאחרי עליית לוט למערה, בזמן שנמשל לחג השבועות, נולד מואב, שממנו עתידים לצאת רות המואביה ודוד המלך שנוולד ונפטר בחג השבועות. אז תתחיל שוב הבאת הביכורים.

כפי שראינו, מחנוכה מתרבים גשמי הארץ, ומאז גוברת גם הסכנה בים. התקופה מעצרת לחג חשוכה וסוערת, אך התקופה שמהחג לחנוכה סוערת הרבה יותר ובה מי הים הם "מים עזים". לאחר חנוכה הסערות גוברות ויש להיזהר מהפלגה בים, אך אולי הסיבה שאין קוראים בו לגשמים ולמי הים "מים עזים" היא משום שאלה גשמי ברכה של הכנה לעתיד הפורח המתקרב. בט"ו בשבט, כאשר יצאו רוב גשמי שנה, הצמחים כבר יחיו ממי השנה החדשה שירדו ב-50 ימי גשמי הברכה שבין חנוכה לט"ו בשבט.¹²

"בארבעה פרקים העולם נדון: בפסח על התבואה, בעצרת על פירות האילן... ובחג נידונין על המים." (ראש השנה א, ב). בעצרת, כאשר מסתיימת התפתחות פירותיה של השנה שחלפה, נקבע דין פירות השנה הבאה, וכדי לרצות על הדין נתקנה בזמן זה מצוות הביכורים. למעשה, הגזירה על פירות האילן לא נגמרת לגמרי בעצרת עצמה, שכן היא תלויה במידה רבה בדין המים. הדין נמשך בתקופה שמעצרת לחג, ובכל זמן זה נמשכת גם הבאת הביכורים. מהחג ואילך דין

להתארך והאור להתעצם, כאור שמוסיף והולך (כנרות חנוכה). בעבודה זרה (ח.) מובאת האגדה על אדם הראשון שקבע חג בזמן זה משראה שהימים מתארכים והאור גובר. לא בכדי זמן הדלקת נרות חנוכה שמסמלים את עניין זה הוא עד עלות השחר. משעה זו מתחילים הצמחים להתבסס לקראת ההנצה החל מט"ו בשבט.

לפי דימוי זה, את הביכורים מביאים בין צאת הכוכבים לעמוד השחר של השנה החקלאית, בפרק הזמן של קטיפת הפירות. בזמן זה הפירות השלימו את מסלול ההתפתחות שלהם וממתינים לאיסוף. משך זמן אותו הלילה הוא תשרי ובייחוד סוכות. ניתן למצוא נקודות דמיון ולהשוות בין מקרא ביכורים לקריאת שמע של לילה, הקשורים גם בהזכרת יציאת מצרים. אם כן, הרי שמחלוקת רבן גמליאל וחכמים בנוגע לזמן קריאת שמע של לילה עד חצות או עד עמוד השחר מזכירה את מחלוקת תנא קמא ורבי יהודה בן בתירה אם זמן מקרא ביכורים הוא עד החג או עד חנוכה.

זמן הביניים בין תום זמן מקרא הביכורים של השנה הראשונה לתחילת ההתפתחות של ביכורי השנה השנייה מזכיר את הזמן שבין עלות השחר לחג החמה, שבו אי אפשר לקרוא לא קריאת שמע של ערב ולא של בוקר. הזמן שבו הביא קין את ביכוריו עפ"י המדרש (בראשית רבה כב, ד), אם הוא מפסח לעצרת – נמשל או לזמן שבין השקיעה לצאת הכוכבים שבו יוצאים ידי חובה בתפילת ערבית אך לא בקריאת שמע. אם הוא מהחג לחנוכה – הוא נמשל לזמן שבין חצות הלילה לעמוד השחר שאינו זמן קריאת שמע לפי חכמים, ואינו זמן מעולה למצווה. התקופה בין החג לחנוכה היא התקופה החשוכה ביותר, שבה אולי מתו שני האחים, ואינה "זמן שמחה" ולא זמן מעולה למצווה לכתחילה. בדעבד אפשר להביא את הביכורים בזמן זה, אולי הבאתם בשמחה מכפרת על עוון קין שהביא את ביכוריו בזמן זה שלא מתוך שמחה. החל מחנוכה מחל האור להתפשט, 50 הימים שבין חנוכה לט"ו בשבט הם ימים של הכנה שנועדו גם הם לכפר על עוון קין שהוביל למות הבל בתום 50 ימיו. קין נולד כבר בגן עדן (רש"י בראשית ד, א), וכתיוקן בימי חנוכה שבהם נשלם מותו שלו ושל הבל, מתחיל לצמוח פרי האדמה בבית שאן, שנמשלה לפתח גן עדן (עירובין יט ע"א) ורבה ההיתר (עד העצרת שהיא תחילת זמן הביכורים או עד ראש השנה). לזיקה בין חנוכה לביכורים יש גם משמעות עבור ביעור שביעית. שמן של התאנים הראשונות ה"ביכורות" מזכיר את

¹² ראה ירושלמי שביעית פ"ה ה"א: "תמרים מטילות שאור אחר ר"ה".

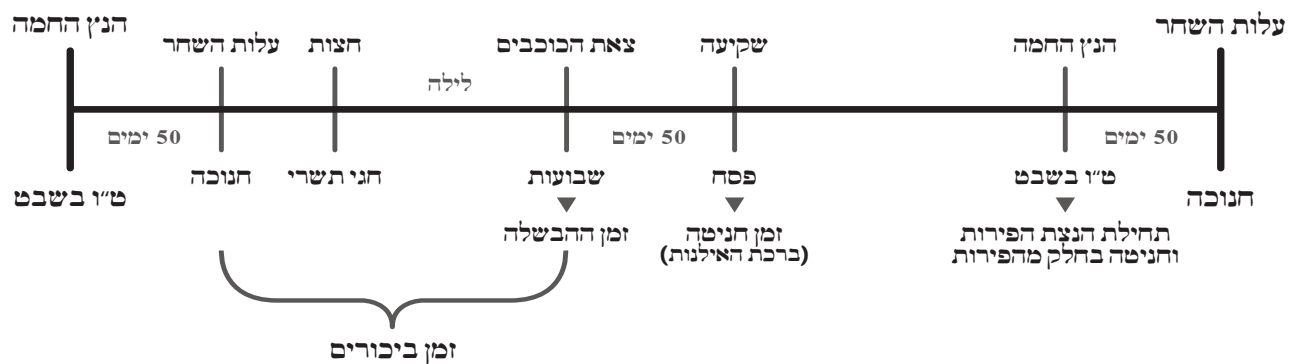
¹³ יח השהות באלוני ממרא ובאוהל אברהם מתקשרת לסוכות, שכן חז"ל דורשים שבזכות מצוות הכנסת האורחים של אברהם אבינו זכו בניו למצוות סוכה (בראשית רבה מח, ז).

¹⁴ יט עפ"י ראש השנה יד ע"א וירושלמי ראש השנה (פ"א ה"ב).

מהזוה"ק, שקישר בין חצות לילה (שנמשל אצלנו לימי תשרי) לזמן דין (לך לך פרשה צב), וכן כתב (תרומה פרשה קע) בקשר לשיטת ר"ג לק"ש עד עלות השחר: "ויאבק איש עמו עד עלות השחר – מאן שחר? צלותא דערבית דשיעורה עד בקר דאברהם". בלילה שולמת מידת הדין, אך עלות השחר נקרא "בקר דאברהם", שהוא מידת החסד שמתחילה להתפשט מאז. עוד יש לציין, כי את הפסוק "הנותן בים דרך ובמים עזים נתיבה" הפרשנים (רש"י ורד"ק שם ועוד) מפרשים על קריעת ים סוף. סיומה של קריעת ים סוף: "וישב הים לפנות בוקר לאיתנו", מתקשר בזוהר לזמן "בוקר דאברהם" (תרומה קע). ע"פ הזוה"ק נראה כי חצות לילה הוא זמן מידת הדין, עלות השחר המכונה "בקר דאברהם" הוא זמן מידת החסד. הזמן בין תשרי לחנוכה הוא זמן המעבר ממידת הדין למידת החסד, וחנוכה הוא זמן חיתום הדין וסגירת נתיב התשובה שממנו ואילך מתפשטת בעולם מידת החסד.

המים נקבע ומתחיל זמן הגשמים. למעשה, דין זה אינו דין חלוט וגמור, הזמן שמהחג לחנוכה הוא זמן דין משני (מעין פסח שני), שרק לאחריו מתחילים הגשמים המשמעותיים, וגם בו אפשר להביא ביכורים. מחנוכה ואילך הגשמים אינם מכונים "מים עזים" אלא גשמי ברכה של הכנה לעתיד. ב-ט"ו בשבט, כאשר יצאו רוב גשמי שנה, הצמחים כבר יחיו ממי השנה החדשה שירדו ב-50 ימי גשמי הברכה שבין חנוכה לט"ו בשבט.

כדין הגשמים הפרטי שחנוכה הוא מועד שני עבורו, ישנה בחנוכה גם סגולה לתשובה ולכפרה בדין הכללי. ר' חיים הכהן מארס צובא למד מהאגדתא שבירושלמי כי שערי התשובה נפתחים מאלול ועד חנוכה. כ"א ר' חיים הכהן כותב בספרו 'טור ברקת' (או"ח תקפא, א) כי ניתן ללמוד מהירושלמי שבזמן עד חנוכה, שבו המים התחתונים (הגשם) שופעים בעולם הזה, הקב"ה פותח דרכים בים העליון באמצעות אורות עליונים שמתגלים, ואלו נתיבות התשובה שנמשלה לים (פסיקתא

כ הרב חיים בן אברהם הכהן מארס צובא היה מתלמידיו של רבי חיים ויטאל. נולד במצרים, עבר לצפת, ולאחר עבר לארס צובא וכיהן כאב בית דין שם. נלב"ע בכ"ה בניסן ה'תט"ו (1656).

כא הרעיון של "זאת חנוכה" כיום חיתום הדין הורחב מאד בחסידות, דרשה זו על הפסוק לעתים נמסרת בשם האריז"ל.